

TIETEEN JA TIEDON PERUSTEET

4. TIETEELLINEN PÄÄTTELY

Tomi Kokkonen

15.–21.9.2022

MITÄ ON “TIETEELLINEN PÄÄTTELY”

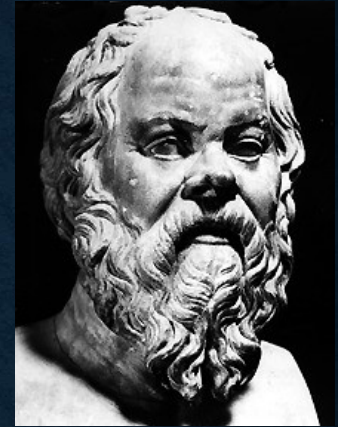
Sen päättelyä, mitä maailmassa on ja miten maailmassa olevat asiat toimivat

- filosofinen tutkimuskohde: miten tämän päättelyn logiikka toimii

Päättelyn lähtökohtana havainnot – mutta pelkät havainnot eivät riitä

- havaitemisprosessin luotettavuuteen liittyvät ongelmat
- metodologisia kysymyksiä: mitä mistäkin havainnosta voi päätellä?
- periaatteellisia kysymyksiä: mikä on tieteellisen kuvan ja maailman suhde?

PÄÄTTELYN KAKSI MUOTOA: DEDUKTIO JA INDUKTIO

Deduktiivinen päättely:

- *pätevää* (= säilyttää totuuden), muttei tuota tietoa
- jos **premissit** ovat tosia, **johtopäätös** on tosi *loogisen muodon* perusteella
- esim. kaikki ihmiset ovat kuolevaisia ja Sokrates on ihminen, joten Sokrates on kuolevainen:
 $\forall xH(x) \rightarrow K(x) \ \& \ H(S) \vdash K(S)$
- matematiikka, formaali logiikka

Induktiivinen päättely: lisää premisseihin, mutta (joten) ei ole pätevää (ei säilytä totuutta)

- ”Kaikki tähän asti nähdyt joutsenet ovat valkoisia, joten kaikki joutsenet ovat valkoisia.”
- ”2/3 kyselyyn osallistuneista opiskelijoista oli tyytyväisiä. Siis 2/3 opiskelijoista on tyytyväisiä.”
- ”Yliopiston opiskelijoista puolet on naisia. Siis tämän luennon opiskelijoista puolet on naisia.”
- ”Yhdisteillä A ja B tunnetaan joukko jaettuja ominaisuuksia, joten niillä on varmasti muitakin jaettuja ominaisuuksia.”
- kaikki tieteellinen *tietoa lisäävä* tieteellinen päättely on induktiivista

INDUKTIVISMI

Empiristinen näkemys tieteestä – ”suora” induktio (→ induktivismi)

Perusajatus: kerätään ja luokitellaan havaintoja, tehdään niistä päätelmiä, kerätään lisää havaintoja pääteltyyn pohjalta

Esim. John Herschel (1792–1871): mekanismi on ilmiön syy, jos voidaan osoittaa, että

- 1) se on olemassa ainakin joskus
- 2) se kykenee tuottamaan oikeanlaisia vaikutukset (tutkituissa tapauksissa)
- 3) sen vaikutus kykenee selittämään laajan joukon (yleistettyjät) havaintoja

Charles Darwin: *Lajien synty* (1859)

- 1) valikoitumismekanismen osat (perinnölliset erot, kamppailu olemassaolosta) olemassa
- 2) mekanismin vaikutukset eläinten ja kasvien jalostuksessa
- 3) empiiristä evidenssiä yhteisen polveutumisen näköisistä säännönmukaisuuksista, jotka luonnonvalinnan mekanismi kykenee selittämään

INDUKTIVISMIN ONGELMIA

- 1) Mihin ylipääntään pitäisi kiinnittää huomiota?
 - havaittavia asioita lukematon määrä – oltava käsitys siitä, mikä kohteessa on *oleellista*
 - mitkä oliot luokitella ”samaksi”?
- 2) Pelkän positiivisen tuen olemassaolo ei riitä
 - havaintojen yhteensopivuus väitteen kanssa ei riitä: samat havainnot voivat sopia yhteen useiden (myös vielä keksimättömien) hypoteesien kanssa
- 3) Havainnon teoriapitoisuus – tästä lisää kohta
- 4) Induktiivisen päättelyn ongelmat
 - pelkkä induktiivinen päättely ei ole pätevää – miten yleistäminen oikeutetaan?
 - Hempelin korppiparadoksi

KORPPIPARADOKSI

Mikä tahansa evidenssi, joka konfirmoi hypoteesia H, konfirmoi myös mitä tahansa *loogisesti ekvivalenttia* hypoteesia

”Kaikki korpit ovat mustia”

”Kaikki ei-mustat asiat ovat ei-korppeja”

Ornitologiaa sisätiloissa: valkoisen kengän havaitseminen tukee väitettä, että kaikki korpit ovat mustia!

Mikä on korppiuden ja mustuuden suhde?

LUONNOLLISET LUOKAT

Luonnolliset luokat: jotkin luokittelut vangitsevat sen, miten maailma rakentuu

- kaikki luokan edustajat jakavat välttämättä joukon ominaisuuksia
- tukee yleistysten tekemistä, voivat olla luonnonlakien kohteena

Ovatko korpit luonnollinen luokka?

- olemusajattelu vs. populaatioajattelu

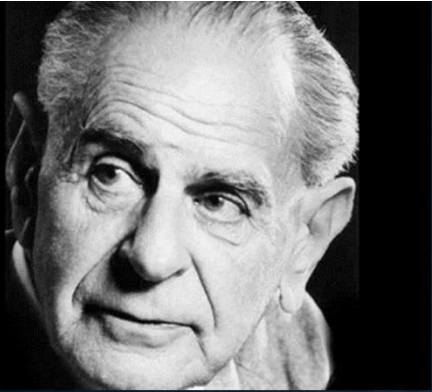
EMPIIRINEN DATA VAI MEKANISTINEN TIETO?

Empiirinen tilastollisesti pätevä väite: ”Lisääntymisiässä olevat naiset, jotka käyttävät e-pillereitä, saavat vähemmän verentukoksia.”

- eli e-pillerit ehkäisevät verentukoksia?
- eivät – jotkut versiot suorastaan *aiheuttavat* niitä

Osavaikutukset vs. kokonaisvaikutus – vaikutuksen aiheuttavien mekanismien yksityiskohdat tärkeitä

- e-pillerit **aiheuttavat** verentukoksia
- e-pillerit **ehkäisevät** raskauksia
- raskaudet **aiheuttavat** verentukoksia

FLASIFIKATIONISMI

Karl Popper (1902–1994):

- induktio on epäpätevää
- tiede ei pyri todistamaan oikeaksi, vaan *kumoamaan virheellisiä arvauksia*
- tiede on *ongelmakeskeistä*, eikä siten *ala* havaintojen keräämisellä
- tieteellinen tieto aina luonteeltaan *hypoteettista*
- demarkaatio (rajanveto): *falsifioitavuus* tieteen kriteeri

Popperin perustavat oivallukset:

- tieteellisen teoretisoinnin tulisi tehdä rohkeita ennusteita
- havaintoaineistoa tulisi etsiä *kumoamiseen*, ei *tukemiseen*

FALSIFIKATIONISMIN ONGELMIA

Kaikki tieteelliset väitteet eivät ole falsifioitavissa

- rajoittamattomat olemassaoloväitteet: ”on olemassa Adromedan kokoinen musta aukko”
- tilastolliset väitteet: yksi vastaesimerkki ei kumoa (esim. tupakka ja keuhkosyöpä)

Onko falsifikationistin mahdollista *tietää* mitään?

- millä perusteella tehdään käytännön valintoja?

Yleensä teoria hylätään vasta, kun löydetään parempi

- **anomaliat** (poikkeamat) pyritään selittämään pois **apuoleuksilla** (lisäoletuksilla, joiden olettamista pidetään perustellumpina kuin koko teorian hylkäämistä)
- miten teoriat kehittyvät?

ESIMERKKI TIETEELISESTÄ PÄÄTTELYSTÄ: SEMMELWEIS JA LAPSIVUODEKUUME

Ignaz Semmelweis (1818–1865),

- Wienin kättilösairaalan johtaja

Lapsivuodekuume:

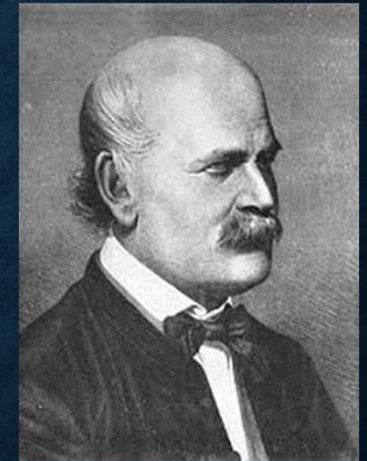
- hengenvaarallinen sairaus, jonka saattoi saada synnyttämisen jälkeen
- nykytiedon mukaan bakteerin aiheuttama

Klinikka I

- lääkäreiden opetusosasto, kuolleisuus 9,9 %
- synnyttäminen yhtä vaarallista kuin keuhkokuume!

Klinikka II

- kättilöiden hoidossa, kuolleisuus 3,4 %

SELITYSYRITYKSIÄ

”Miasmat”

- tuulen mukana kulkeutuvat myrkkyyhuurut (1800-luvun selitys kulkutaudeille)
- tilastot osoittivat, että kuolemat eivät korreloi sään kanssa

Tilanahtaus

- klinikka II todellisuudessa ahtaampi

Virallisen komission selitys: erityisesti ulkomaalaisten opiskelijoiden kovakouraisuus

- opiskelijoiden vähentäminen tai ulkomaalaisten kieltäminen ei vaikuttanut

Klinikoilla synnytettiin eri asennoissa

- asennon vaihtaminen ei auttanut

Osaston läpi kulkeva papin kulkue

- kulkureitin muuttamisella ei vaikutusta

JOHTOLANKOJA

Kuolemat tapahtuivat usein riveittäin

Vaikea synnytys lisäsi riskiä

Lapsi sairastui vain, jos äiti sairastui

Kuolemat vähenivät, kun potilaat siirrettiin väliaikaisesti muualle

”Katusynnyttäjät” eivät saaneet lapsivuodekuumetta

Tohtori Kolletschan kuoleman kulun samankaltaisuus lapsivuodekuumeen kanssa

- sairastumisen syynä ruumiinavauksen aikana saatu haava

SEMMELWEISIN HYPOTEESI

Taudinaiheuttajat peräisin kuolleista ruumiista

- opiskelijat osallistuivat myös ruumiinavauksiin
- vesi ja saippua eivät riitä käsienpesuun?

Toimenpide: käsien pesu klooriliuoksella

- tulos: kuolleisuus 1,3 % (molemmat klinikat)

Vastaesimerkki: kaksi uutta epidemiaa

- **vaihtoehtoiset selitykset**: toisen syynä märkivä kohdunkaula, toisen syynä märkivä luumätä potilaan jalassa
- **hypoteesin täsmennys**: taudinaiheuttajat voivat olla peräisin myös märkivistä haavoista

HYPOTEETTIS-DEDUKTIIVINEN MENETELMÄ

Teoria tieteellisten väitteiden *oikeuttamisesta* havainnoilla

- keksimisen/löytämisen ja oikeuttamisen kontekstit ovat erilliset

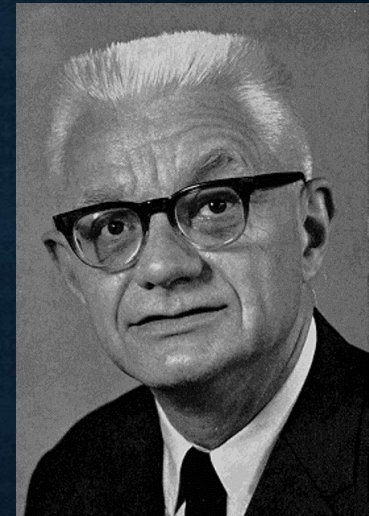
Esim. Carl Hempel (1905–1997)

Oppikirjojen “tieteellinen menetelmä”:

- **hypoteeseja** (oletus) arvioidaan *johtamalla niistä havaittavia seurauksia* (**deduktio**) ja vertaamalla näitä seurauksia havaintoihin

Kokeellisen tutkimuksen idea: hypoteesin seurauksia testataan kontrolloidusti

- ei-kokeellisessa tutkimuksessa havaintoaineiston kerääminen, valikointi ja analysointi voi jäljitellä samaa *logiikkaa*, mutta se on vaikeampaa

HYPOTEESEIEN TESTAAMINEN

- 1) Teoreettinen päättely havaittavista seurauksista (**ennustaminen**)
- 2) Havaintoaineiston kerääminen / tuottaminen
- 3) Oletusten ja havaintoaineiston vertailu

Havaintoaineisto voi tukea (**konfirmoida**) oletusta, muttei koskaan *todistaa* sitä

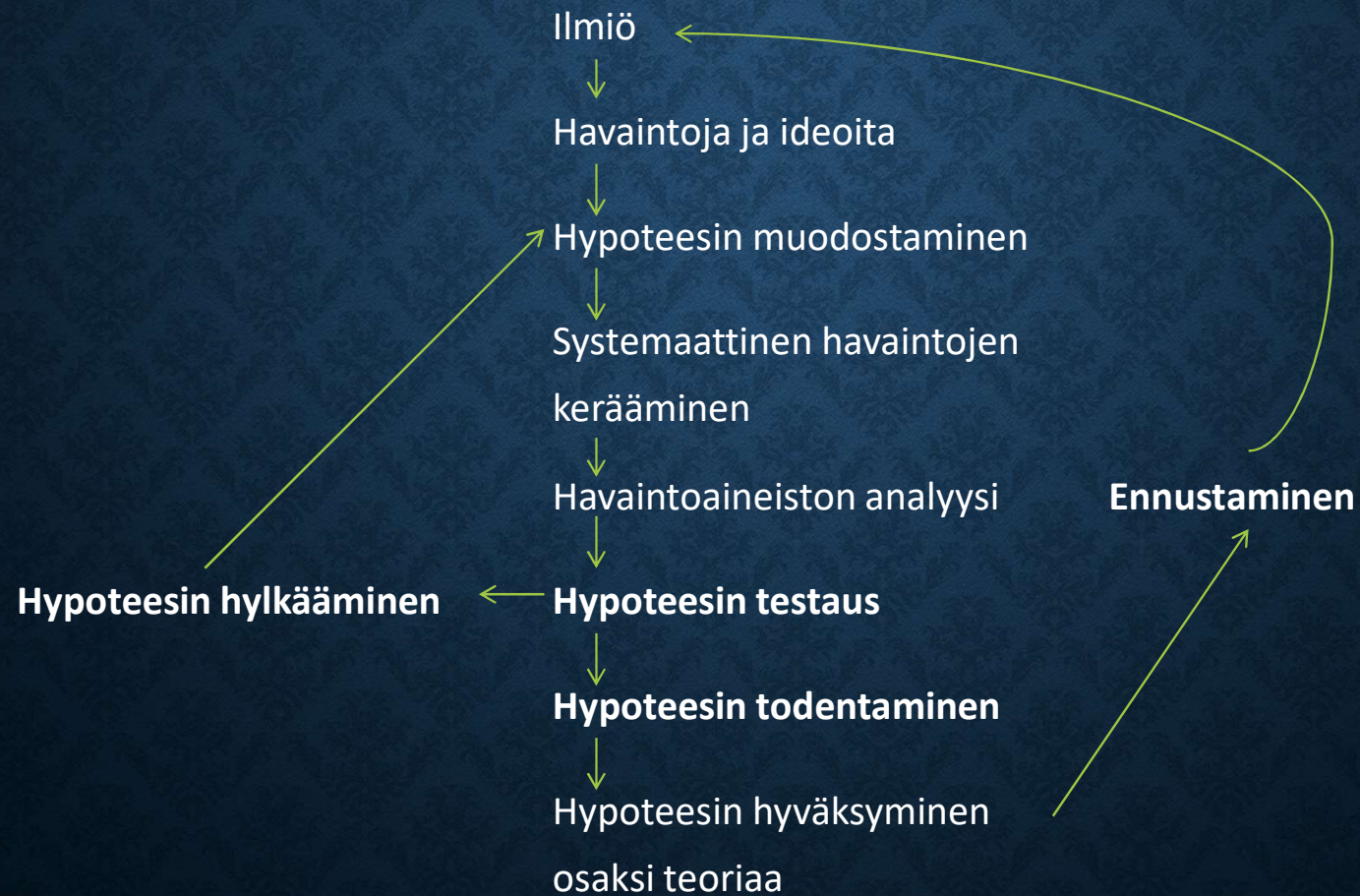
- mitä enemmän konfirmaatiota, sen luotettavampaa
- tieto tutkittavista ilmiöistä on *epäsuoraa*

Havaintoaineisto voi kumota (**falsifioida**) oletuksen

- tosin: yksittäinen yhteensopimaton havainto ei yleensä kumoakaan koko teoriaa: esim. Semmelweisin apuoletukset

Suorat havinnot ylittävien väitteiden (esim. yleistykset, taustalla olevat syyt) testaaminen

TUTKIMUKSEN KULKU

ANKARA TESTAAMINEN

Pelkkä havaintoaineiston yhteensopivuus ei riitä: ne eivät tue hypoteesia suhteessa hypoteesin paikkansapitämättömyyteen

Uudet ennusteet testinä: hypoteesista seuraa jotain, mitä ei jo tiedetty, joka ei olisi odotettavissa ilman hypoteesia

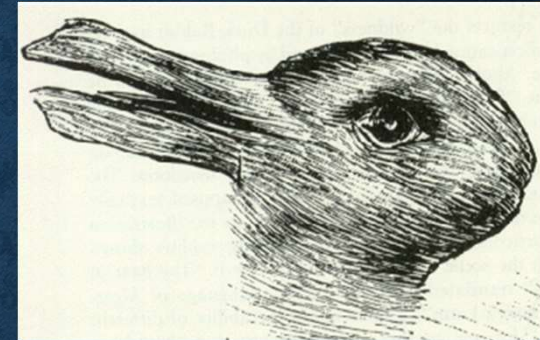
Oleellista on, että todistusaineisto on todennäköisempää silloin, kun hypoteesi on totta kuin mitä jos se ei ole totta

Evidenssi e tukee hypoteesia H vain jos $P(e | H)$ on korkea ja $P(e | ei H)$ on matala

HAVAINNON TEORIAPITOISUUS

Ei ole olemassa "puhtaita" havaintoja

- näemme kaiken aina jonakin
- käsitteet, hahmotustavat ja oletukset ohjaavat havaintoa
- tiede pyrkii tarkempiin ja täsmällisempiin havaintoihin ja kiertämään yksilöpsykologiset rajoitteet, mutta...

1) Havainnolla on aina teoreettista sisältöä

- havaintoaineiston teoreettinen tulkinta: mitä datassa "nähdään" (jäsenitys), mihin kiinnitetään huomiota (rajaus)

2) Teoreettiset oletukset ohjaavat tutkimuskysymysten, kohteiden ja aineiston valintaa, mikä rajoittaa uuden tiedon löytämistä tutkimuskohteesta

3) Havainnot tulkitaan teoreettisesti tehtäessä päätelmiä ilmiöistä

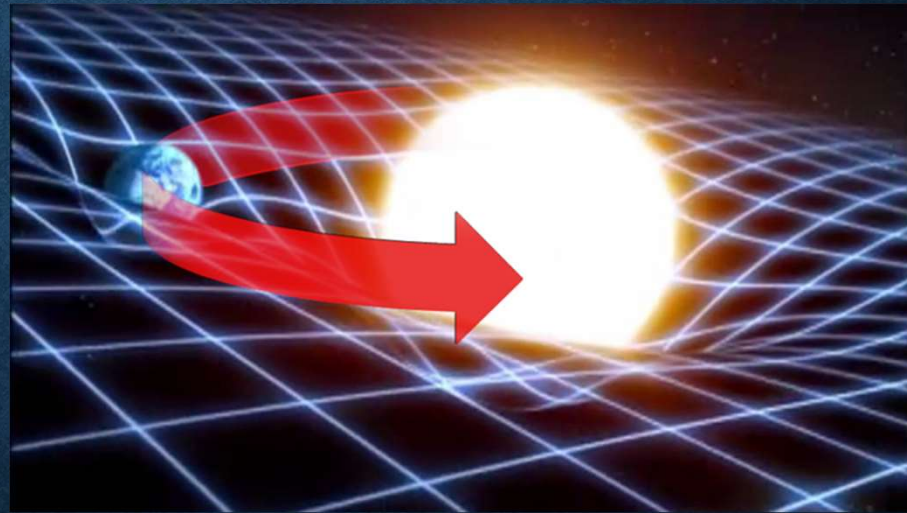
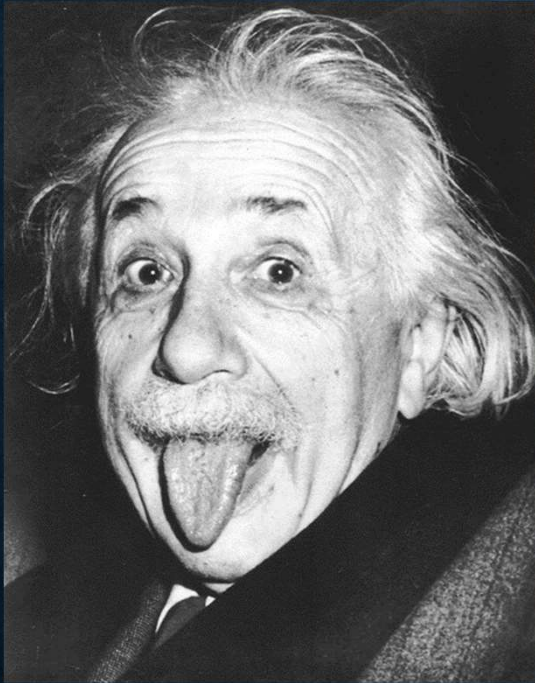
HAVAINNON TEORIAPITOISUUS JA TEORIAN PELASTAMINEN HAVAINNOILTA

Ongelmat Newtonin mekaniikan ennusteissa planeettojen radoista

- onko teoria väärä?
- vai ovatko oletuksemme planeetoista väärä?
- ongelmat Uranuksen radassa – Neptunus
- ongelmat Merkuriuksen radassa – Vulcanus

EINSTEIN: NEWTON OLI VÄÄRÄSSÄ!

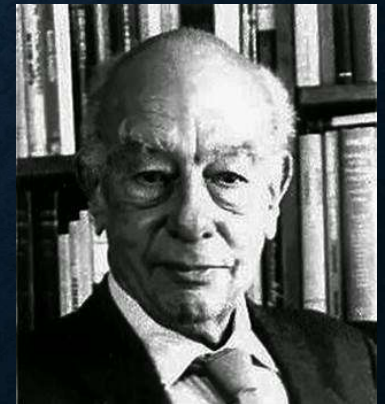
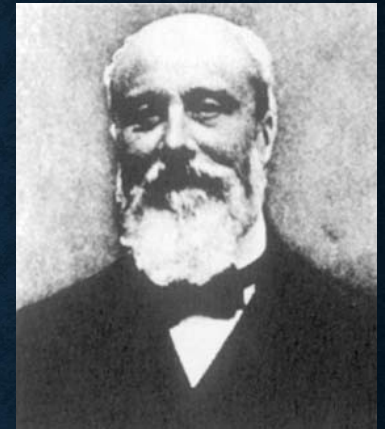
TEORIOIDEN EMPIIRINEN ALIMÄÄRÄYTYNEISYYS

Duhem–Quine-teesi

- havainto tai koe ei ratkaise hypoteesin kohtaloa yksin, vaan osana koko teoriaa ja yhdessä apuhypoteesien ja havaintotilannetta koskevien oletusten kanssa (Pierre Duhem (1861–1916))
- jos havainnot ovat ristiriidassa, jossain on vika, mutta periaatteessa minkä tahansa hypoteesin voi pelastaa tekemällä muutoksia muualla systeemissä (W.V.O. Quine (1908–2000))

Teoriat ovat empiiristen havaintojen alimääräämiä = kahden teorian välillä ei välttämättä ole *empiiristä* eroa

- emme myöskään tiedä, onko ainoalla teoriallemme vielä keksimätöntä vaihtoehtoa

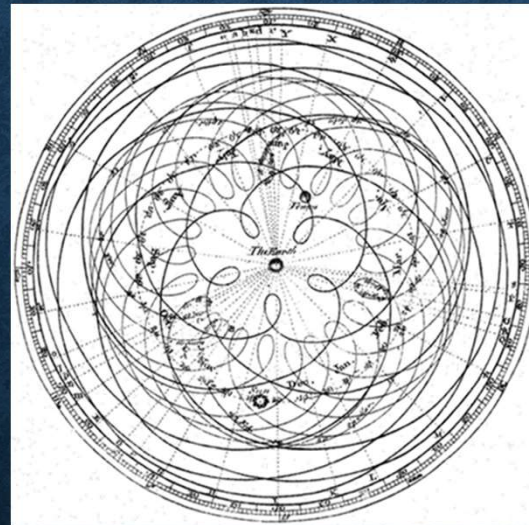
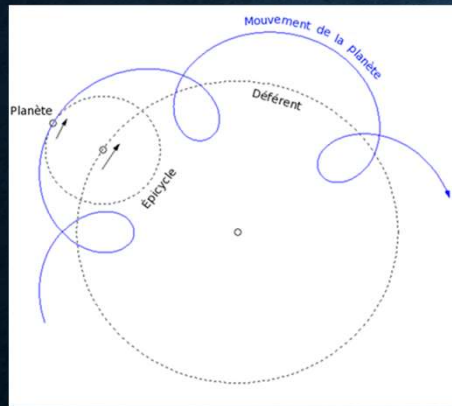

ESIMERKKI: MAAKESKEINEN TÄHTITIEDE

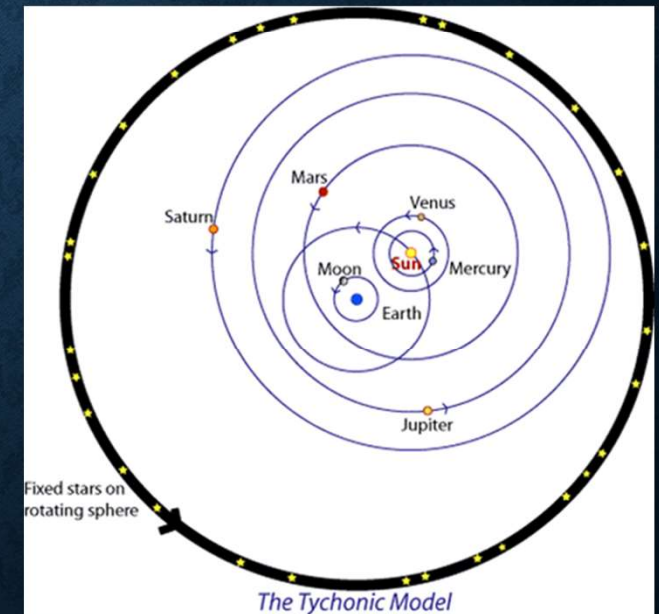
Havainnot eivät sovi yhteen oletuksen kanssa

Vaihtoehtoisia ratkaisuja:

Episyylit:

Ratojen järjestely uudelleen:

ESIMERKKI: FLOGISTONTEORIA PALAMISESTA

Flogistonteoria: palaessa aineesta irtautuu flogistonia

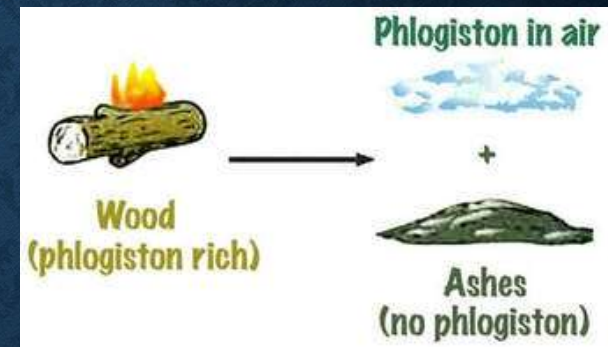
Happiteoria: palaessa aineeseen yhyy happea

Argumentti hapelle:

- kynttilä sammuu lasikuvun alla
- tämä tarkoittaa, että happi loppuu

Flogistonteorian vastaus:

- ei, vaan ilma on flogistonin kyllästämä

Joseph Wright of Derby: "An Experiment on a Bird in the Air Pump" (1768)

MITÄ OVAT KÄSITTEET?

Sana – käsite – tarkoite

- käsite: merkitysisältö (*intensio*)
- sana/termi: merkitsijä merkitysisällölle
- tarkoite: käsitteen ala / termin viittauskohde (*ekstensio*)
- sama sana voi merkitä useita käsitteitä, kaksi eri käsitettä voi viitata samaan kohteeseen: iltatähti ja aamutähti

Kolme käsitteen käsitettä

- "subjektiivinen" käsite: *representatio*, käsite osana ihmisyksilön kognitiota
- "lingvistinen" käsite: kieliyhteisön merkitys *lekseemille* (rajoittamaton)
- "tekninen" käsite: rajattu merkitys tutkimustarpeessa

TEOREETTINEN KIELI

Teoreettinen kieli: teknisiä termejä ja teknisen merkityksen saaneita luonnollisen kielen sanoja

- luonnollisesta kielestä ei löydy ilmaisuja, koska tutkimuskohde ei kuulu arkikokemukseen (alkeishiukkaset, sosiaaliset ilmiöt)
- luonnollisen kielen sanat liian epämääräisiä, ei riittävää erottelukykä
- kaikki termit eivät nimeä "olioita" tai ilmiöitä

Sama sana voi tarkoittaa eri asioita eri tieteenaloilla

- riippuu tutkimustarpeista ja tutkimuksen kulusta
- esim. "kulttuuri": "onko joillakin eläimillä kulttuuri?", "suomalainen ruokakulttuuri", "oletko kiinnostunut kulttuurista?"
- sukupuoli: biologinen ominaisuus ja sosiaalinen konstruktio (molempia!)

TIETEEN KIELEN KAKSITASOTEORIA

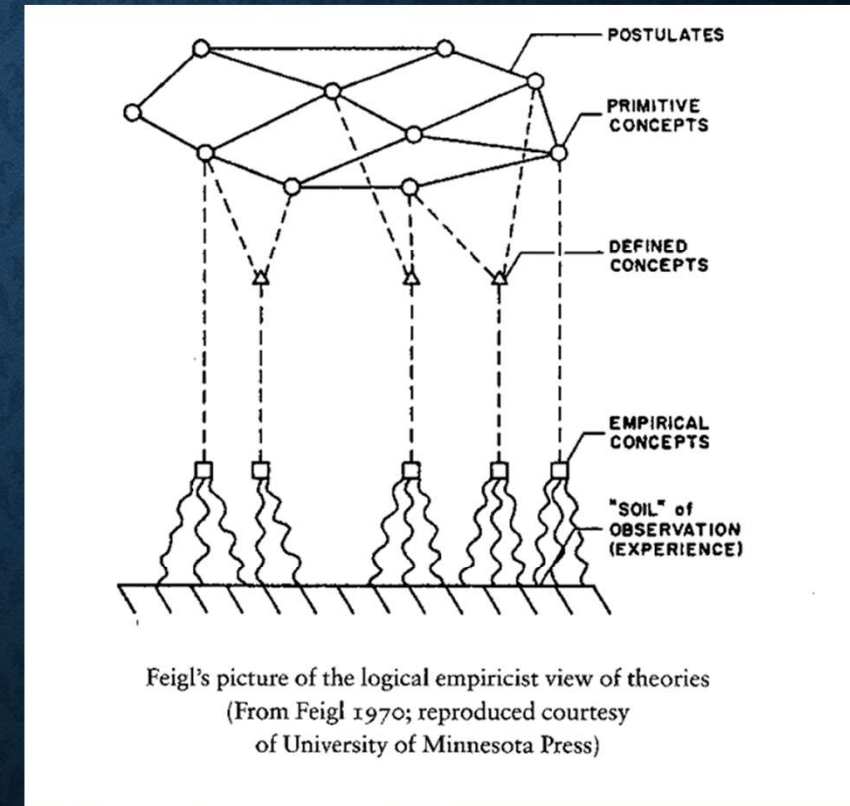
Looginen positivismi (looginen empirismi, uuspositivismi)

- kaikki tieto palautuu suoraan empiriaan
- Wienin piiri 1920-luvulla, katosi 1970-luvulle tultaessa
- keskeinen vaihe tieteenfilosofian kehityksessä

Havaintokieli: kuvaa (vain) havaintojen sisältöä

Teoreettinen kieli: tieteen ”tekninen” kieli

- semanttinen empirismi (*verifikationismi*): kaikki *merkitys* palautuu havainnoilla todettaviin sisältöihin, muuten väitteet *mielettömiä*
- *käännettävyysteesi*: *teoreettiset käsitteet* mielekästä vain, jos ne voidaan kääntää havaintokielelle
- tehtävä ”lyhentää” ilmaisuja ja jäsentää havaintoja

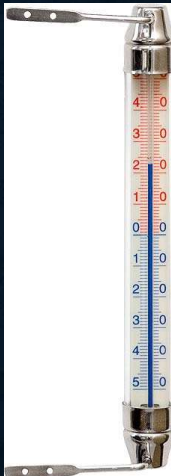
KAKSITASOTEORIAN ONGELMIA

Semanttinen empirismi ei toimi

- mittakäsitteet: eri mittaustavat, eri käsitteet?
- *dispositiokäsitteet* (särkyvä) eivät palaudu havaintoihin
- merkitysholismi: käsitteiden yhteydet

Havainnon teoriapitoisuus

- raja havaintojen ja teoreettisten oletusten välillä ei ole selvä: havaintoinstrumentit?

INSTRUMENTALISMI VAI REALISMI?

Instrumentalism

- teorit *jäsentävät havaintoja*, eivät esitä väitteitä niiden ”taakse”
- miksi eivät, jos muutkin ilmaisut esittävät?

Realismi

- teorit esittävät väitteitä todellisuudesta
- miten voimme *tietää* milloin teoria on totta?
- ovatko vasta lopulliset teorit tosia?

KÄSITTEET JA USKOMUKSET

Käsite ei ole vain abstrakti sisältö

- linkittyy kohdetta koskeviin uskomuksiin
- esim. koiran käsite: merkityssisällön ja uskomusten raja kategorisoinnissa ei selvä
- *prototyypit*: käsite ankkuroituu usein prototyyppiin, johon muita tapauksia verrataan
- *finitismi*: käsitteiden ala ei ole lyöty lukkoon, vaan uudet tapaukset voivat edellyttää päätöksiä käsitteen alaan kuulumisesta

Merkitysholismi:

- käsitteiden merkitykset liittyvät toisiinsa
- tieteelliset käsitteet määritellään usein osittain toisillaan

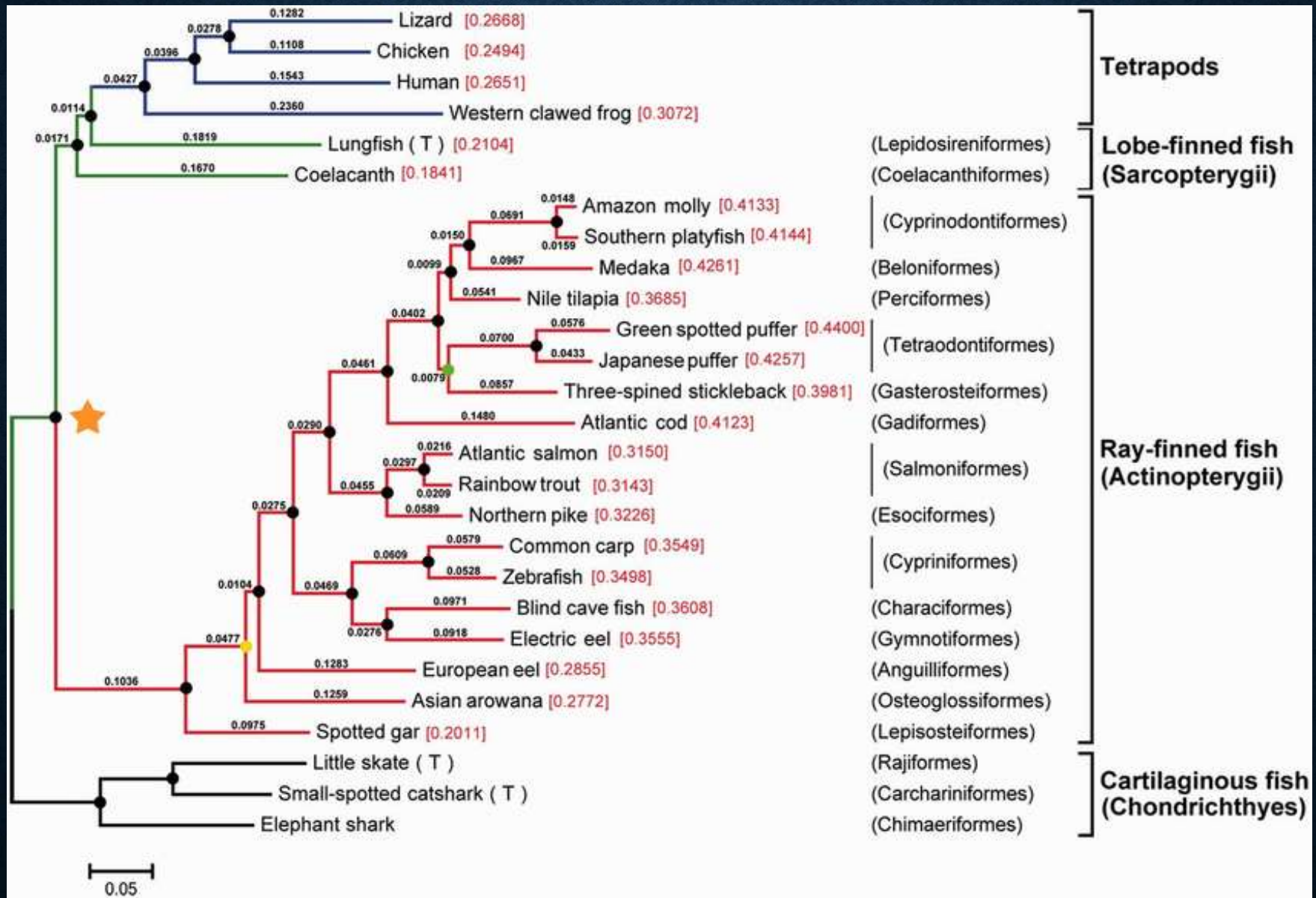

KÄSITTEET JA USKOMUKSET

Teoriaholismi:

- käsitteen merkitys (ja viittauskohde) voi muuttua, jos muutoksia tehdään muualla
- uusi tieto viittauskohteista voi muuttaa käsitteiden sisältöä (muuallakin)
- teorioiden empiirinen alimääräytyneisyys: yksittäinen väite voidaan pelastaa, jos teoriaa muutetaan muualla

MITÄ OVAT TEORIAT?

Arkikielessä sanaa ”teoria” käytetään usein synonyyminä joko

- *hypoteesille* (teoreettiselle oletukselle/arvaukselle) tai
- *idealisoitulle mallille* (vastakohtana käytännölle)

Tieteessä teoria voi olla:

1) Käsitejärjestelmä (teoreettinen kieli)

- havaintojen jäsentäminen ja luokittelu
- ajattelu ja kommunikaatio kohteesta
- esim. humanistisissa tieteissä osa teorioista ”vain” käsitejärjestelmiä
- yhteiskuntateoria: käsitejärjestelmiä, joilla saada ote yhteiskunnan kokonaisuudesta
- jäsenitys tekee *implisiittisiä oletuksia* kohteesta: mikä tärkeää, mitä eroja

MITÄ OVAT TEORIAT?

2) Tietojärjestelmä

- kohteena ilmiöjoukko ja ilmiöiden väliset suhteet
- totuusarvollisia väitteitä kohteesta ja sen ominaisuuksista
- väitteet käyttävät teoreettista kieltä
- fysiikka erikoistapauksena: (1) = (2)

3) Teoreettinen jäsenitys yksittäisestä kohteesta/ilmiöstä

- malli, tulkinta tms.
- sukulaisvalintateoria, soluteoria

ABSTRAKTIO JA IDEALISAATIO

Abstraktio:

- kuvaus poimii vain tiettyjä piirteitä
- teorian valinta on näkökulman valinta

Idealisaatio:

- teoria yksinkertaistaa kohdetta
- kontekstuaalisia tekijöitä ei huomioida

Eri tieteillä ja eri teorioilla erilaiset tarpeet

- samasta kohteesta voidaan idealisoida ja abstrahoida eri asioita → eri kuvat

UNIFIKAATIO, PLURALISMI, VAI RELATIVISMI?

Unifikaatio

- yksi todellisuus, pyrittävä myös teorioiden yhtenäisyyteen
- tieteen ykseys työhypoteesina (Oppenheim & Putnam 1958)
- tieteenalojen ristiriidattomuus *tulevaisuuden tavoitteena*

Pluralismi

- erilaiset tiedolliset intressit → erilaiset tavat käsitteellistää, teoretisoida, abstrahoida, idealisoida
- joskus perustana myös ontologinen pluralismi: maailma ei jakaudu yksiselitteisesti
- oleellinen kysymys on lähestymistapojen suhde (esim. monitieteellinen tieto)
- ei *relativismia*, jossa mikä tahansa teoria on yhtä hyvä:
 - teoria voi sopia yhteen havaintojen kanssa paremmin tai huonommin
 - teoria voi olla enemmän tai vähemmän tarkoituksenmukainen

HAVAINTOAINEISTO JA ILMIÖT

James Bogen & James Woodward (1988): "Saving the Phenomena"

Havaintoaineisto (*data*)

- kokeiden, mittausten ja muiden havaintotilanteiden tuottamat julkiset raportit: lämpötilamittaukset, tekstikatkelmat, kuvat jne.
- syntyy vuorovaikutuksessa riippumattoman kohteen kanssa

Ilmiöt (*phenomena*)

- teoreettisesti käsitteellistetty, datasta löytyvä *toistettava efekti*
- yksittäisten havaintojen teoreettinen niputtaminen yhteen: ilmastonmuutos, tietyn kielen kielioppisäännöt, kirjallinen genre

ESIMERKKEJÄ HAVAINTOAINEISTOSTA

Tekstidokumentit

Haastattelunauhat ja transkriptiot

Täytetyt kyselylomakkeet

Tilastokeskuksesta tilattavat aineistot

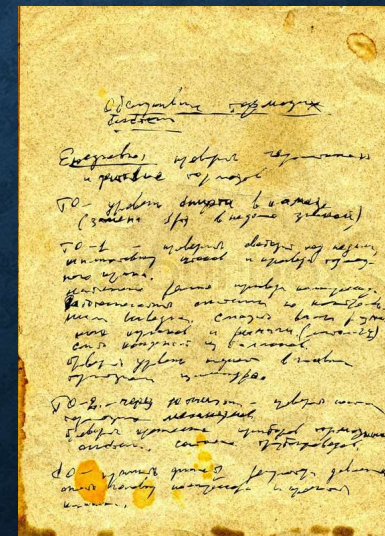
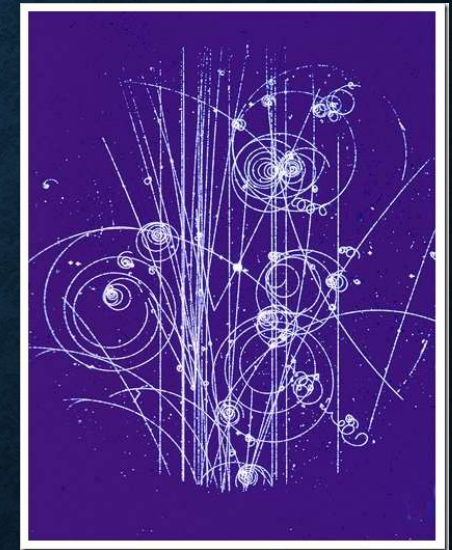
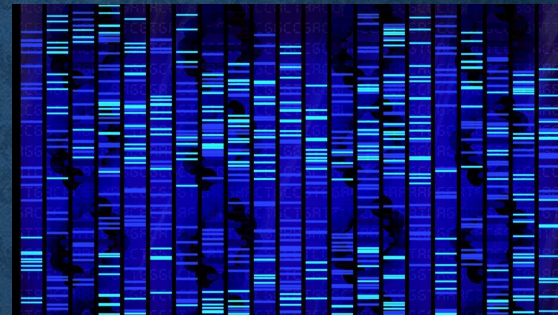
Pörsseistä saatavat arvopaperien hintatiedostot

Lämpötilamittaukset

Valokuvat jäljistä pilvikammiossa

DNA sekvenssoritulosteet

fMRI kuvat aivotoiminnasta

ESIMERKKEJÄ ILMIÖISTÄ

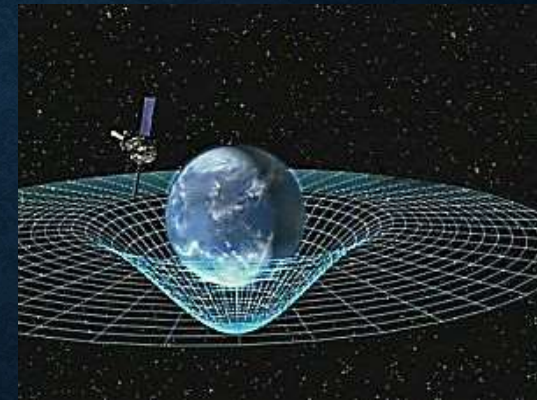
60-luvun Yhdysvalloissa maanviljelijät uskoivat että kova työ kannattaa lopulta, kun taas urbaani töväestö ei näin uskonut.

Köyhät maat tuottavat vain vähän erilaisia tuotteita, kun taas kehittyneet taloudet tuottavat monenlaisia asioita.

Ilmastomuutos

Elokuvagenre

Painovoima

TEORIAT, ILMIÖT JA HAVAINTOAINEISTO

Havaintoaineisto todistaa ilmiöstä

Tieto ilmiöistä testaa teorioita

Ilmiö todistettava ennen teorian testaamista

Havaintojen ja teorioiden yhteys epäsuora

SEURAUKSIA JA OPETUKSIA

Teoriat eri vaiheessa havaintoa voivat olla eri teorioita

- vähentää havainnon riippuvuutta yksittäisestä teoriasta

Teoriat ja oletukset havaintoaineiston tuottamisesta oleellisia

- esim. lähdekritiikki historiantutkimuksessa, psykologiset oletukset ihmislähteistä, havaintolaitteen toiminnan tunteminen

Oletukset havaintotilanteesta

- esim. oletukset planeettojen määrästä, kirjallisen lähteen kirjoittajasta jne.

Samaa *ilmiötä* voi (ja pitää) tutkia eri *havaintoaineistoilla* ja eri menetelmillä

- konfirmaation *laadullinen variaatio* tärkeämpää kuin määrä

Tieteellinen havainnointi on taitolaji

- havaintomenetelmien ja teoreettisten välineiden käyttö, kyky keskittyä oleelliseen

HAVAINTOAINEISTO JA EVIDENSSI: ESIMERKKI

Helsingin yliopiston Filosofian, historian, taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitoksen tasa-arvoselvitys 2011:

*Filosofian (ruotsinkielinen) oppiaineen tilanne näytti koko laitoksen lukuihin nähden poikkeavalta, siinä **yksikään naisopiskelijan laatima tutkielma** ei yltänyt tarkasteluajanjaksona ylimmille arvosanoille, kun taas **miesten laatimista tutkielmista peräti 43 %** sai erinomaisen arvosanan.*

Parempia miehiä vai sukupuolista syrjintää?

ONKO HAVAINTOAINEISTO EVIDENSSIÄ?

Tukeeko havaintoaineisto hypoteesia ilmiöstä?

- havaintojen **yhteensopivuus** vs. **tuki**: *systemaattinen korrelaatio*
- nostaako p:n esiintyminen q:n esiintymistä: missä suhteessa $[p \rightarrow q]$, $[p \rightarrow \sim q]$, $[\sim p \rightarrow q]$ ja $[\sim p \rightarrow \sim q]$
- esim. filosofian (ruots.) arvosanjakauma: 27 miestä ja 6 naista \rightarrow tilastollisesti liian heikko otos osoittamaan ilmiön olemassa oloa
- yksittäistapauksista päättely on *aina* ongelmallista

Olisiko sama havaintoaineisto mahdollinen ilman, että tutkittava hypoteesi ilmiöstä pitää paikkansa?

- 1) nostaako data hypoteesin todennäköisyyttä? $P(H | E) > P(H)$
- 2) tieto havaintoaineiston tuottavista mekanismeista
- 3) vaihtoehtoiset hypoteesit ilmiöistä

EVIDENSSIN ARVIOINTI

Kuinka edustava havaintoaineisto on *oletetusta* ilmiöstä?

Voidaanko havainto *ilmiöstä* toistaa?

- sama ilmiö, ei sama havaintoaineisto
- riippumattomasti tuotettu havaintoaineisto arvokkaampaa
- esim. kvalitatiivinen tieto ohjaukseytännöistä

Voisiko havaintojen taustalla olla jokin toinen ilmiö?

- kilpailevien hypoteesien testaaminen ja karsiminen
- päättely parhaaseen selitykseen vs. eliminatiivinen päättely: ”paras” selitys ei ole aina oikea ja ”parhaus” riippuu taustaoletuksista

Todistusaineistojen arvioinnista voi olla koulukuntaeroja...

- ...havaintotilannetta koskevissa oletuksissa
- ...*ydinoletuksissa*, joista pyritään pitämään kiinni
- ...päättelysäännöissä ja muissa metodologisissa oletuksissa

EI VAIN HAVAINNOT JA TEORIAT

Teoriat ovat välineitä ilmiöitä koskevien oletusten artikulointiin ja systematisointiin

Teoriat eivät kohtaa maailmaa vain kokonaisuuksina, vaan ryppäinä

Substantiaalisten (ilmiöitä koskevien) teorioiden lisäksi tieteenalalla on muita teoreettisia oletuksia:

- miten teoriat liittyvät toisiinsa?
- metateoreettiset oletukset käsitteiden alasta, teorioiden soveltuvuusalasta jne.
- ilmiöitä koskevat kokoavat oletukset
- millaisia ilmiöitä, olioita, voimia jne. voidaan olettaa?
- nämä ovat kaikki kohdetta koskevia (luonnon)filosofisia oletuksia

Tieteenalan oletuksiin kuuluvat myös metodologiset oletukset

- havaintoaineiston käsittely, päättelyn pätevyys / mielekkyys
- perustuvat epistemologisille (tieto-opillisille) oletuksille tiedon tuottamisen luonteesta

TUTKIMUKSEN TEOREETTINEN SYVYYS

Empiirinen tutkimus	<i>vuorovaikutus tutkittavan todellisuuden kanssa</i>
Teoreettinen tiede	yleistykseltä tutkimuskohteesta, tutkimuskohdetta koskevat teoriat
Erityistieteiden filosofiat	tieteenalalla käytettävien käsitteiden, teorianmuodostusta ohjaavien periaatteiden ja tutkimuskohdetta koskevien filosofisten oletusten <i>normatiivinen</i> tarkastelu
Yleinen tieteenfilosofia	tieteellisten teorioiden ja käytäntöjen luonne (esim. luokittelu), tieteen suhde todellisuuteen
“Puhdas” filosofia	metafysiikka, käsitteiden ja kielellisten merkitysten luonne

METODOLOGIA

Empiirinen tutkimus	<i>vuorovaikutus tutkittavan todellisuuden kanssa</i>
Teoreettinen tiede	<i>metodiikka</i> : tutkimuskäytäntöjä (havainnointi, päättely, selittäminen) ohjaavat periaatteet
Erityistieteiden filosofiat	tutkimusalan metodisten periaatteiden eksplikaatio ja normatiivinen tarkastelu (tutkimuskohteen luonteen huomioiden)
Yleinen tieteenfilosofia	yleiset teoriat (hyvästä) selittämisestä ja (pätevästä) tieteellisestä päättelystä
“Puhdas” filosofia	epistemologia, logiikka

TAPAHTUNUT TÄHÄN MENNESSÄ...

Tieteellisten väitteiden testaaminen:

- 1) Mitä havaittavaa väitteestä seuraa?
- 2) Voidaanko nämä seuraukset todentaa?
 - kerätään tai tuotetaan havaintoaineistoa, joka voisi kumota väitteet
 - väite läpäisee testin → väite **konfirmoituu** → uusia testejä → lisää konfirmaatiota → väite tulee osaksi hyväksytyjä tieteellisiä väitteitä
 - väite ei läpäise testiä → väite **falsifioituu**... ehkä.

TAPAHTUNUT TÄHÄN MENNESSÄ...

Havainnon teoriapitoisuus

- ei ole olemassa ”paljaita” havaintoja → havaitsemisprosessin ja siihen liittyvien oletusten tarkentaminen
- jäljelle jäävä teoriapitoisuus:
 - miten ja mistä havaintoja tehdään
 - mitä oletuksia havaintojen takana olevista ilmiöistä ja havaintotilanteista tehdään
 - miten havaintoaineistoja tulkitaan
- miten erottaa oletusten ja kohteen vaikutus toisistaan?

Teorioiden empiirinen alimääräytyminen

- **teoriaholismi**: teorit ovat kokonaisuuksia, joiden osia ei voi testata irrallaan → hypoteesi voidaan pelastaa muuttamalla muuta
- + havainnon teoriapitoisuus: eri teoreettiset kehykset voivat tulkita saman havainnon eri tavoilla

MITEN TIEDE EDISTYY? JA EDISTYYKÖ SE?

Tiede faktojen kasautumisena

- miten liittää havainnot yhteen faktoiksi?
- positiivinen tuki ei riitä
- havainnon teoriapitoisuus
- teoriaholismi
- empiirinen alimääräytyneisyys

➤ Tiede teorioiden kehittymisenä

- hypoteesien testaaminen etsimällä negatiivista evidenssiä
- oletusten korjaaminen muuttamalla teoriaa ja muita oletuksia
- tarkentuva (idealisoitu, abstrakti) kuva maailmasta

TIETEELLISTEN VALLANKUMOUSTEN RAKENNE

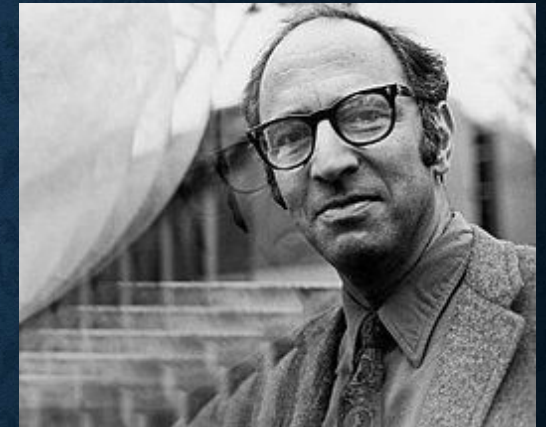
Thomas Kuhn (1922–1996): *The Structure of Scientific
Revolutions* (1962)

Kyseenalaistaa tieteellisen edistyksen ajatuksen

- uudet teoriat (vain) uusia tapoja jäsentää todellisuutta
- teoriat ovat keskenään *yhteismitattomia*, vertailukelvottomia

➤ Tieteenfilosofian ”naturalistinen käänne” positivismin jälkeen

- kiinnostus tieteen käytäntöihin, vahvempi linkki tieteen tekemiseen
- kytkös tieteen historiaan, sosiologiaan jne.
- erityistieteiden filosofiat (erityiskysymykset, opetukset yleiselle)

PARADIGMAN KÄSITE

Tutkimusalan jaetut ydinoletukset ja -käytännöt

- metafysiset ja muut perustavat oletukset tutkimuskohteesta (minkä tyyppisistä asioista ja vuorovaikutuksista on kyse)
- yleisesti hyväksytyt teoriat ja käsitteellistämistavat
- havaintoaineiston tulkintaa ohjaavat säännöt
- kriteerit sille, mikä on tärkeää tutkimusta
- selityseriaatteet, päättelysäännöt, metodologiset periaatteet
- säännöt tulosten esittämistä ja keskustelua varten

Tieteenalamatriisi: yhtenäisyyttä ylläpitävät rakenteet

- yhteinen koulutus, jaettu teoreettinen tausta, jaetut erimerkit hyvästä tutkimuksesta
- jaetut oletukset, intuitiot ja tiedolliset arvot

PARADIGMAN KÄSITE

Merkittävä osa paradigmasta on *hiljaista tietoa*

- tutkimuskäytännöt ja taidot
- *malliesimerkit* hyvästä tieteestä
- tutkijaksi tullaan oppimalla käytännöt
- tieteellinen tieto ei ole vain teorioissa, vaan osittain käytännöissä

Paradigma *mahdollistaa* tutkimuksen – tiede ei ole yksilölaji!

- kommunikaation mahdollistavat käsitteet ja jaetut oletukset
- yhteismitalliset arviointikriteerit → empiirinen alimääräytyneisyys ei ole *sisäinen* ongelma
- organisoitu työnjako

VÄLIHUOMAUTUS: TYÖNJAON MERKITYS TIETEESSÄ

Tieto ja sen hankkiminen hajautettua

- teorioissa, käytännöissä ja yksittäisten tutkijoiden fragmenteissa
- tiedollinen auktoriteetti on yhteisö
- tiedon tuottaminen mahdollista vain organisoidusti

Yksilön rajoitteet (kyvyissä, ajassa, motivaatiossa jne.) voidaan osittain kiertää yhteisöllisesti

- esim. tieteen itsekriittisyys = muiden tutkijoiden kriittisyys
- vertaisarviointi yhteisöllistä varmistusta
- tieteellisyys ilmenee yhteisöllisellä tasolla

Tutkimusetiikka osa metodologiaa

- tieteen etiikka: tutkimusta rajoittavat yleiset eettiset seikat + tutkijan tiedollista toimintaa ohjaavat säännöt

TIETEEN KEHITYS

1) Esiparadigmaattinen vaihe

- koulukuntaisuutta, yhteismitattomuutta
- ei yleisesti hyväksytyjä keinoja ratkaista erimielisyyksiä
- peruskäsitteet ja filosofiset ja metodologiset oletukset eivät tarkkaan määriteltyjä, vaan osa keskustelua

2) Normaalitiede

- tutkimus jaetun paradigman sisällä
- tieto kasaantuu
- kuva tutkimuskohteesta tarkentuu
- teorioihin tehdään vähäisiä muutoksia
- apuoletuksia korjataan
- kysymyksiin oletetaan löytyvän vastaus
- tiede ”palapelin kokoamisena”

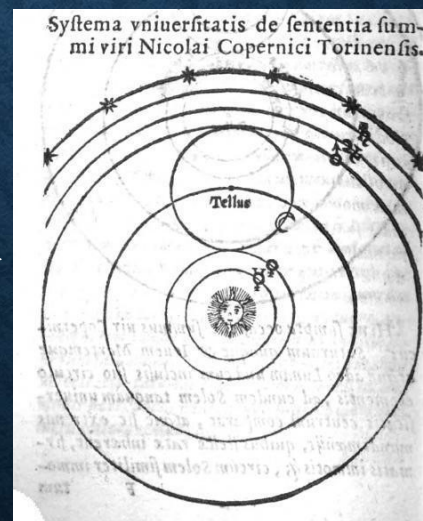
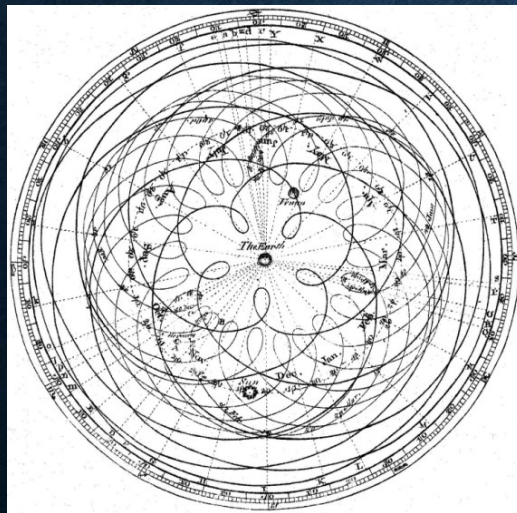

TIETEEN KEHITYS

3) Tieteelliset kriisit

1. **anomalioiden** määrä kasvaa
2. spekulatiivisia hypoteeseja, vaihtoehtoisia tulkintoja ydinteorioista ja metodologiasta
3. paradigma hajoaa: koulukuntia, filosofista keskustelua

→ **Tieteellinen vallankumous**: uusi paradigma syntyy

SYITÄ EPÄILLÄ TIETEEN EDISTYSTÄ?

Tieteen historiallinen epäjatkuuus

- normaalitieteessä tieto kasaantuu, vallankumouksessa (osittain) *vaihtuu se, mitä tiedetään*

Paradigmojen yhteismitattomuus (*inkommensurabiliteetti*):

- metodologiset näkemykset
- näkemykset maailmasta
- terminologia muuttunut, vanhoilla termeillä uusia merkityksiä
- kommunikaatio paradigmojen välillä vaikeaa, empiirinen alimääräytyneisyys ongelma

SYITÄ EPÄILLÄ TIETEEN EDISTYSTÄ?

Havainnon teoriapitoisuus: paradigmoissa eri tavat ymmärtää mm.:

- ...mitä havainnoissa tapahtuu
- ...millaiset havainnot ovat oleellisia
- ...miten havaintoaineistoa tulkitaan
- ...millaisia päätelmiä voidaan tehdä
- ...miten hypoteesit konfirmoidaan
- ei mittapuuta teorioiden vertailulle
- teorit puhuvat ”eri maailmoista”

Muutoksen irrationaalisuus:

- uusi paradigma ei vanhaa parempi
- uutta paradigmaa ei *todisteta*, siitä *vakuututaan*

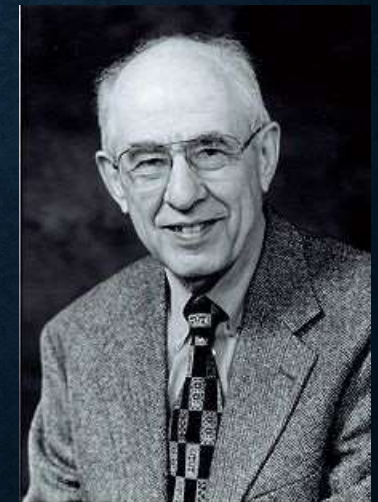
Seuraus: tieteen kehitys ei paranna tieteellistä kuvaa maailmasta, vaan esim. instrumentaalista toimivuutta

- teorit tulkittava instrumentalistisesti, ei realistisesti

KRITIIKKIÄ KUHNILLE

Havaintojen teoriapitoisuuden ylitulkinta

- ilmiöt vs. havaintoaineisto: teorioita voidaan verrata samaan havaintoaineistoon
- ilmiöitä ei vain päätellä, niitä voidaan manipuloida (Ian Hacking (s. 1936): "If you can spray them, they exist.")
- siirtymä teoriasta toiseen voi pikemminkin tarkoittaa kuvaa ilmiöstä kuin "vaihtaa" ilmiöt
- kasvava välineellinen menestys "olisi ihme" ilman, että se kertoisi paremmasta teoreettisesta menestyksestä (Hilary Putnam 1926–2016)

KRITIIKKIÄ KUHNILLE

Yhteismitattomuuden ylitulkinta

- vaikka teorioita ei voisi *käöntää*, ne voidaan *ymmärtää*
- vrt. kahden kielen yhteismitattomien ilmaisujen kääntäminen vs. tietäminen, milloin ilmaistaan samansuuntainen ajatus
- ymmärtämättömyys usein haluttomuutta ymmärtää...

Historiallinen epätarkkuus

- kuva paradigmasta liian yhtenäinen ja kaiken kattava: elementit vaihtuvat joskus erikseen ja asteittain
- ei selvää, mikä on paradigman ”ydintä”
- useissa tieteissä useita rinnakkaisia paradigmoja – kaikki esitieteitä?
- Kuhnin kuvaus sopii siirtymään maakeskeisyydestä aurinkokeskeisyyteen, mutta huonommin muualle

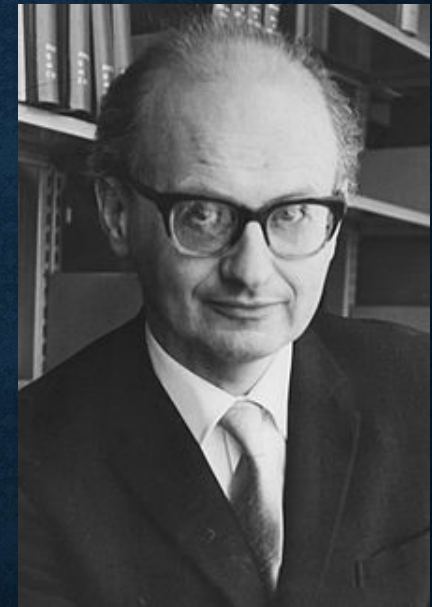
VAIHTOEHTOINEN KUVA: TUTKIMUSOHJELMIEN TESTAAMINEN

Imre Lakatos (1922–1974)

- yhdistää Kuhnia ja Popperia

Tutkimusohjelma

- joukko tosiinsa liittyviä teorioita, metodologisia periaatteita ja tutkimustavoitteita
- tieteenalaa pienempi, yksittäistä teoriaa suurempi kokonaisuus
- *ydinoletukset*: ”kumoutumattomia”, testaaminen ei osa tutkimusohjelmaa, vaan pyritään ”pelastamaan”
- *apuoletukset*: voidaan luopua
- *metodologiset säännöt*
- normaalitieteessä kilpailevia tutkimusohjelmia:
kuhnilainen normaalitiede on dogmaattista!

TUTKIMUSOHJELMIEN TESTAAMINEN

Teorioiden ja metodien testaaminen: toimivuus

- tutkimusohjelman *progressiivisuus*: tuottaa uusia empiirisesti tuettavia hypoteeseja ja ratkoo ongelmia
- *regressiiviset* tutkimusohjelmat hylättävä
- tutkimusohjelmien ”kriisit” niiden testaamista

Kriteeri demarkaatiolle: jos teoria ei tuota uusia testattavia hypoteeseja, se on pseudotiedettä

HUOMIOITA LAKATOSIN NÄKEMYKSESTÄ

Tiede on historiallisesti etenevä kollektiivinen projekti

Rinnakkaisten tutkimusohjelmien olemassaolo voi olla positiivista, ei merkki regressiosta

- esim. humanistiset alat, joissa kokeellisuus mahdotonta, tämä voi olla paras keino objektiivisuuteen

Jos tutkimusohjelmat testautuvat, ja samalla testautuvat niiden ”syvät” oletukset, testautuvatko myös metafysiset väitteet empiirisesti?

- jos jokin metafyyminen oletus on johdonmukaisesti osa regressiivisiä ohjelmia ja puuttuu progressiivisista, rakenne näyttää samalta kuin teoreettisten hypoteesien testaus
- esim. Patricia ja Paul Churchland (s. 1943 ja 1942): henkiset prinssiipit selittämisessä – myös ”mieli”

TIETEELLISEN MAAILMANKUVAN RAKENNUSPALIKAT

Havaintoaineisto

- ankkuroi todellisuuteen, ei kerro paljoa

Teoreettisesti tulkitut faktat ilmiöistä

Teorioita ilmiöistä

- antavat yhden perspektiivin, osittaisen kuvan

Filosofinen tulkinta (jota tekevät myös tieteilijät itse)

- miten teoriat (ja tieteenalat) linkittyvät toisiinsa – tieteellinen kokonaiskuva
- tiedon eri osatekijöiden luotettavuuden arvioiminen (suhteessa toisiinsa)
- miten tieteellinen tieto asettuu osaksi käytäntöjä ja arkiajattelua?

INTEGRAATIO JA REALISMI

Tieteellisen tiedon integraatio?

- unifikaatio: vaatimus kaiken sovittamisesta yhteen
 - tutkimusta ohjaava periaate vai toive lopullisesta tieteestä?
- pluralismi: tutkimusohjelmat luovat erillisiä kuvia
 - kaikki tieteenalat kesken
 - paras tapa kasvattaa tietoa lokaalisti
- integratiivinen pluralismi (Sandra Mithcell)
 - teorioiden soveltamista yhdessä tilannekohtaisesti

Tieteellinen realismi (= tieteelliset teoriat kuvia maailmasta)

- kuva tarkentuu mutta ei ole valmis
- kubistinen, ei fotorealistinen kuva
- olemassaolokysymykset ovat tapauskohtaisia:
kaikki käsitteet eivät viittaa olioihin tai ominaisuuksiin

